

O'RTA OSIYO DAVLATLARINING XVIII – XIX ASR BIRINCHI YARMIDAGI TARIXIY GEOGRAFIYASI VA KARTOGRAFIK TADQIQOTLARI

Elmo'minov Abdurahob Xudoyberdi o'g'li¹

O'rozdavlatov Samandar Alisherovich²

Xushboqov Elyor Abdulkarim o'g'li³

Amirqulova Feruza Muzaffar qizi⁴

¹⁻²⁻³⁻⁴Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabalari
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7427752>

ARTICLE INFO

Received: 01st December 2022

Accepted: 10th December 2022

Online: 12th December 2022

KEY WORDS

Oqsuv , amir , Orol , Denov ,
Karki , Dishan , Ichan.

ABSTRACT

Ushbu maqolada hoziri kun geografiya va tarix fanlarida dolzarb bo'lib kelayotgan XVIII -XIX asrlarda O'rta Osiyoning tarixiy geografiya masalari bilan shug'ullangan tadqiqotchilarning ilmiy ma'lumotlari tahlil qilingan.

Qo'qon xonligiga ming urug'dan chiqqan Shohruxbiy 1710-yili asos solgan bo'lib, Norbo'tabiy davrida (1769 - 1800) Chust, Namangan, Xo'jand bekliklari bo'ysundirildi. Olimxon davrida (1800 - 1809) Toshkent, Chimkent, Sayram bekliklari bosib olindi. Muhammad Alixon (1822 - 1842) 1826-yili xitoylarga qarshi qo'zg'olon ko'targan Sharqiy Turkiston aholisiga yordam berib, Oqsuv, Koshg'ar, Yorkent va Xo'tan viloyatlarini qo'lga kiritdi. 1842-yili Qo'qonga bostirib kelgan Buxoro amiri Nasrullo Muhammad Alixon va uning qarindoshlarini qatl ettirdi. Shundan keyin Qo'qon xonligida taxt uchun kurashlar boshlandi. 1845 yili taxtga o'tirgan Xudoyorxon ruslar bostirib kelgandan keyin, ular bilan bitim tuzib, Rossiya vassaliga aylandi. Bunga qarshi Farg'ona 100 vodiysi aholisi qo'zg'olon ko'tardi. 1876-yili Rossiya imperiyasiharbiylari qo'zg'olonni bostirdilar va bahonada Qo'qon xonligi tugatilib, Turkiston general-gubernatorligi tarkibiga qo'shib yuborildi. 1

Buxoro taxtiga mang'it urug'idan bo'lgan Muhammad Rahim otaliq o'tirgandan keyin ham (1753) feodal tarqoqlik tugamadi. Xiva xoni o'zini mustaqil deb e'lon qildi. XVIII asr boshtarida o'zbeklarning ming urug' boshliqlari Qo'qon xontigini tashkil etdilar. Shahrisabz, Hisor, Badaxshon hokimlari Buxoro amiriga bo'ysunmay qo'yidilar. Faqat amir Shomurod davrida (1785 - 1800) hokimiyat bir muncha mustahkamlandi. Amir Nasrullo davrida (1826 - 1860) amirlik hududiga Amudaryo bo'ylari, janubiy-sharqida Surxondaryogacha bo'lgan yerlar, Marv va Balx kirar edi. 1842-yili Qo'qon xonligi ham qisqa muddatda zabt etildi.2

1512-yili Xiva xonligiga o'zbeklar xoni Elbarsxon tomonidan asos solingan edi. Xonlikning poytaxti dastlab Vazir, keyinchalik Urganch va Xiva bo'lgan. Buxoro amirligi tomonidan bir necha bor bosib olingan Xiva xonligi XVIII asr o'rtalarida yana mustaqillikni qo'lga kiritdi. 1763-yilgi taxt uchun davom etgan kurashlardan so'ng o'zbek urug'laridan bo'lgan qo'ng'iroq inoqlari taxtni egalladilar. Muhammad Rahimxon I davrida (1806 - 1825) Xiva xonligi to'la birlashtirildi, qo'shni mayda bekliklar, Orol bo'yi qabilalari qo'shib olindi.3

XIX asming birinchi yarmida Qo'qon xonligi hududiy jihatdan O'rta Osiyodagi yirik davlat edi. Xonlik sharqda Sharqiy Turkiston, g'arbda Buxoro amirligi va Xiva xonligi bilan chegaradosh bo'lgan. Qo'qon xonligi bilan Rossiya o'rtasida Mirzacho'l va Muyunqul cho'llari yastanib yotgan. Xonlikning janubiy chegaralari Qorategin, Ko'lob, Darvoz, Sho'g'non singari tog'li o'lkalarni o'z ichiga olib, bu hududlar uchun Buxoro amirligi bilan tez-tez to'qnashuvlar bo'ib turgan. Qo'qon xonligining hududi Buxoro amirligi va Xiva xonligidan farqli o'laroq, sersuv daryolar, so'tnn vodiylar, serhosil yerlarga boy edi. Xonlikning markaziy shaharlari Qo'qon, Marg'ilon, O'zgan, Andijon, Namangan Farg'ona vodiysida joylashgan edi. Toshkent, Chimkent, Turkiston, Avliyoota, Pishpak, Suzak, Oqmachit kabi yirik shaharlar ham Qo'qon xonligi tasarrufida edi. Qo'qon xonligi 15 bekklik, ya'ni harbiy okrugga bo'lingan bo'Tib, ularning yarmidan ko'piga xonning o'g'illari yoki yaqin qarindoshlari hokimlik qilganlar. Hokimlar o'z hududidagi harbiy kuchlar qo'mondoni hamda fuqaro boshqaruvining boshlig'i edi. Ular o'z tasarrufidagi qo'shinni o'zlari moddiy jihatdan ta'minlaganlar. Hokimlar harbiy yurishlar oldidan xonning birinchi da'vati bilan o'z qo'shnlari bilan belgilangan joyga etib kelishlari shart edi. Qo'qon xoni zaruriyat tug'ilganda oziq-ovqat ortilgan 12 ming aravaga ega bo'Tgan 60 mingtacha sipohni yig'a olardi.4

XIX asrga kelib. Buxoro amirligining hududi qariyb 200 ming kv. km.ni tashkil etdi. Uning chegaraiari janubda Amudaryoning sof qirg'og'idan boshlanib, Sirdaryogacha cho'zilib, qozoq juzlari bilan chegaradosh edi. Amirlik sharqda Pomir tog'laridan, g'arbda Xiva xonligi chegaralarigacha bo'lgan hududni egallab turardi. Buxoro va Samarqand kabi yirik shaharlar joylashgan Zarafshon vodiysi amirlikning markaziy qismi hisoblanardi. Qashqadaryo va Surxondaryo vohalari. hozirgi Tojikiston hududidagi Vaxsh, Kofirnihon, Panj daryoiari vodiysida joylashgan shahar va qishloqlar, shuningdek, Turkmaniston hududiga kirgan Murg'ob daryosi vohalaridagi yerlar ham Buxoro amirligiga qarar edi Buxoro amirligining poytaxti Sharqda eng mashhur shahar sifatida e'tirof etilgan Buxoro sharif edi. Yirik shaharlardan Samarqand, Qarshi, Shahrisabz, Kitob, G'uzor, Termiz, Sherobod, Hisor, Dushanbe, Kitob va boshqalar amirlik tasarrufida edi. Marv va Chorjuy shaharlari uchun Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasida, Jizzax, OTatepa va Xo'jand shaharlari uchun Buxoro amirligi bilan Qo'qon xonligi o'rtasida tez-tez urushlar bo'Tar, bu shaharlar qo'ldan-qo'lga o'tib turardi. Buxoro amirligi 27 bekklik: Karmana, Xatirchi, Ziyovuddin, Nurota, Qarshi, Kitob, Shahrisabz, Chiroqchi, Yakkabog; G'uzor, Boysun, Sherobod, Denov, Karki, Chorjo'y, Hisor, Kitob, Qorategin, Darvoz, Baljuvon, Sho'g'non-Ro'shon, Qo'rg'ontepa, Qabodiyon , Kalif, Qoboqli va Xorazm bekkliklaridan iborat edi. Bekliklar mahalliy qabila boshliqlari, katta mulk egalari tomonidan boshqariigan. Har bir bekklikni amir tomonidan tayinlab qo'yiladigan hokimlar beklar idora qilgan. Hokim quzurida yuzlab mahalliy ma murlar xizmat qilgan. Manbalar, amiriikda mahalliy ma'muriar shtati 30 ming kishini tashkii etganligidan guvohiik beradi. Hokim va uning xizmatkorlariga maosh davlat xazinasidan berilmas edi, ular mahalliy aholidan olinadigan turli-tuman soliq va to'lovlar hisobiga tirikchilik qilishganlar. 5

Xiva xonligi janubda Eron, sharqda Buxoro amirligi, g'arbda Kaspiy dengizi, shimolda qozoq juzlari bilan chegaradosh edi. Suvsiz va poyonsiz Qoraqum, Qizilqum sahrolari Xiva xonligini geografik jihatdan boshqa mamlakatlardan ajratib qo'ygan edi. Amudaryo sohillarida joylashgan Xiva, Urganch, Kat, Ko'qna Urganch, Xazorasp, Qo'ng'irot, Xo'jayli, Kurdar (hozirgi Chimboy) shaharlari xonlikning yirik shaharlari hisoblanar edi. O'rta Osiyoning eng boy savdo markazlaridan biri bo'lgan Xiva shahri

1598-yildan boshlab xoniikning poytaxti bo'lgan. Shahar ikki qism -Ichan qal'a (shahaming ichki qismi) va Dishon qal'a (shaharning tashqi qismi)dan iborat edi. Ichan qafada xon qarorgohi va harami, 17 ta masjid, 22 ta madrasa, karvonsaroy va bozor joylashgan. 1842-yilda Dishan qal'a qurilib, devor bilan o'rab olingan. Dishan qal'ada hunannandlar, savdogarlar, mardikorlar, qisman dehqonlar istiqomat qilganlar. Ma'muriy-hududiy jihatdan Xiva xonligi Xazorasp, Gurlan, Xonqa, Ko'hna-Urganch, Qo'shko'prik, Pitnak, G'azovot, Kat, Shohabbos, Shovot, Toshhovuz, Ambor-manoq, Urganch, Xo'jayli, Shumanay, Qo'ng'iro't kabi beklik va viloyatlarga bo'lingan. Xonlik tarkibida Beshariq va Qiyotqo'ng'iro't noibliklari ham bo'lgan. Bekliklarni xon tomonidan tayinlangan beklar, noibliklarni noiblar idora qilgan. Bek va noiblar quzurida ularga xizmat qiluvchi ko'pdan-ko'p mansabdorlar bo'lgan.⁶

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Вармонд В.В. Тип Кестан б аноху МОНројибСКоро НаместВНН. Соч. Т. 1,-М., 1963.
2. Bobur, Zahiriddin Muhammad. Bobumoma. — Т. Yulduzcha, 1989.
3. Panjiyev, J. T. O. G. L., Bozorov, Q. D. O. G. L., & Xolboyev, J. L. O. G. L. (2022). Artificial irrigation system during the reign of Amir Temur and the Timurids. *Science and Education*, 3(1), 154-156.
4. Nazirov, B. (2020). Ўзбекистонда жисмоний маданият ва спортнинг ривожланиш тарихи. СУРХОНДАРЁ: ИЛМ ВА ТАФАККУР.
5. Nazirov, B. (2020). "IMOMUL HUDA-HIDOYATGA BOSHLOVCHI IMOM. MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS.
6. Yakubova, D. (2022). SURXONDARYO TARIXI. LESSON PRESS.
7. Yakubova, D. (2021). Ўзбекистонда пахта яккаҳоқимлиги ва унинг натижалари. Tafakkur Avlodi.
8. Диларам Тажиевна Ёқубова (2021). СУРХОНДАРЁ ВИЛОЯТИДА ИНГИЧКА ТОЛАЛИ ПАХТАДАН ЮҚОРИ ҲОСИЛ ОЛИШ АГРОТЕХНИКАСИНИНГ РИВОЖЛАНИШДА М.С.ИСТОМИННИНГ ФАОЛИЯТИ. *Academic research in educational sciences*, 2 (4), 1802-1810. doi: 10.24411/2181-1385-2021-00801
9. Ёқубова, Д. Т. (2020). Сурхондарё вилоятида ингичка толали пахтадан юқори ҳрсил олиш агротехникасининг ривожланишида м. с. истоминнинг фаолияти. *Хоразм маъмун академияси ахборотномаси*, 120-123.
10. Ёқубова, Д. Т. (2020). Сурхондарё вилоятида ингичка толали пахтадан юқори ҳрсил олиш агротехникасининг ривожланишида м. с. истоминнинг фаолияти. *Хоразм маъмун академияси ахборотномаси*, 120-123.
11. Normamatova, Pardaxol Ochilidievna (2021). MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTON TASHQI IQTISODIY ALOQALARNING YO'LGA QO'YILISHI (SURXON VOHASI MISOLIDA). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (11), 871-876.
12. Abdirasulovich, B. M. (2022). HISTORY OF UZBEK TAKIYAS IN ISTANBUL AND ECONOMIC RELATIONS WITH THE OTTOMAN STATE. *Modern Journal of Social Sciences and Humanities*, 5, 116-119.
13. Safarovich, N. B. (2022). Distribution of Modern Sports in Central Asia in Colonial Conditions (Late XIX and Early XX Centuries) Spread of Modern Sports in Middle Asia Under Colonial Conditions (End of the XIX Century-Beginning of the XX Century). *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY*, 3(12), 21-29.

14. Nazirov, B. (2022). Aburazzoq Samarqandiyning “Matlai sadayn va majma ul bahrayn” asarida tarixiy shaxslar talqini. “Lesson press” Nashriyoti.
15. Panjiyev, J. T. O. G. L., Bozorov, Q. D. O. G. L., & Xolboyev, J. L. O. G. L. (2022). Artificial irrigation system during the reign of Amir Temur and the Timurids. *Science and Education*, 3(1), 154-156